

TÜRK LİRASINDAKİ SIFIRLAR VE PARADAN SIFIR ATILMASI

Haydar AKYAZI^(*)

Özet: Ulusal paraların; değer saklama, hesap birimi ve mübadele aracı olması gibi üç temel fonksiyonu vardır. Gelişmiş ülkelerin ulusal paraları bu fonksiyonları yerine getirirken, gelişmekte olan ülkelerin ulusal paraları güçlü ve güvenilir olmaktan uzaktır. Örneğin Türk Lirası, sahip olduğu sıfırlar açısından dünyanın en değersiz para birimi durumundadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bazıları, ulusal paralarından sıfır atarak paralarının itibarını artırmayı başarmıştır. Bunun için ekonomik, siyasi, psikolojik ve teknik açıdan bazı ön şartların sağlanması gerekir. Bu şartları karşılayan ve parasal reformun da bir ayağını oluşturan istikrar programının, ulusal paraya olan güveninin tekrar sağlanması mümkündür.

Summary: National currencies have following three basic functions; store of value, medium of exchange and unit of account. Although currencies performs all these functions well in developed countries, its reliability and power are weak in developing countries. For instance, Turkish Lira is one of the worthless currency regarding its number of zeros in the world. Several developed and developing countries aimed at promoting the value of currency by dropping zeros from their national currency. Such a policy requires a preparation and sufficient pre-condition in the economic, political and technical aspects. It is possible that stability programs based on monetary reform and pre-condition can establish the reliability of national currency again.

Giriş

Türk Lirası (TL) sahip olduğu sıfırlar bakımından dünyanın en değersiz para birimi durumundadır. Bu ölçüde değer kaybetmesine rağmen, tedavülde kalan bir başka para birimine rastlamak hemen hemen mümkün değildir. 1975 yılında ortalama olarak 1 ABD Doları =14,3 TL düzeyinde iken, 2002 yılının başlarında 1 ABD Doları =1,500,000 TL düzeylerine çıkmıştır.

Ulusal paralarının değer azalışlarında benzer sorunu yaşayan pek çok ülke, bu sorunu gidermek için çeşitli parasal reformları yürürlüğe koymuştur. Örneğin Almanya, Fransa ve İtalya gibi gelişmiş ülkeler ile Arjantin, Brezilya, Şili, Bulgaristan, Kazakistan ve İsrail gibi gelişmekte olan ülkeler, ulusal paralarının adlarını değiştirmiş ya da paralarından sıfır atmışlar veya her ikisini birlikte gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerden bazıları başarılı olurken, bazıları da istenilen sonuçları sağlayamamıştır.

Türk Lirası ile ilgili en dikkat çekici nokta, dünyanın en değersiz para birimine sahip olunmasına rağmen bu durumu düzeltmeye yönelik hiçbir ciddi parasal reformun bugüne kadar yürürlüğe konulmamış olmasıdır. Öte yandan

---

^(*) Yrd.Doç.Dr. KTÜ İİBF Öğretim Üyesi

yirmiye yakın IMF destekli ekonomik programın hiçbiri, TL'nin itibarını artırmak için yeterli olmamıştır. Bununla birlikte çeşitli kesimlerce itibarlı bir TL için Yeni Türk Lirası, paradan sıfır atılması, para kurulu ve TL'nin Euro'ya endekslenmesi gibi bir çok çözüm önerileri gündeme getirilmiştir. Ancak bu tür öneriler birer tartışma konusu olmaktan öteye gidememiştir. Kısmen de olsa 2000 yılı başından itibaren uygulanmaya konulan para kurulu benzeri bir uygulama da uzun ömürlü olamamıştır. Bunun neticesinde değersiz bir TL'nin neden olduğu sorunlar giderek artmakta ve derinleşmektedir.

Çalışma; TL'deki değer azalışını, çözüm olarak ortaya atılan sıfır atılması tartışmalarını, paradan sıfır atılmasının muhtemel olumlu ve olumsuz sonuçları ve dünyadaki bazı uygulamaları ele almak üzere hazırlanmıştır.

I. Güçlü Bir Para Biriminin Fonksiyonları ve Önemi

Ülkelerin sahip olduğu para birimleri; değişim, değer saklama ve hesap birimi olması gibi üç temel fonksiyonu yerine getirmektedirler. Ulusal paralar bu fonksiyonlarını istikrarlı bir şekilde yerine getirdiği sürece hem ülke içerisinde hem de ülke dışında genel kabul görmektedir. Bununla birlikte aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkenin parası, bu fonksiyonları yerine getirmekten çok uzaktır. Oysa Batı Almanya'nın ilk Başbakanı olan Konrad Adenauer'in de ifade ettiği gibi, güvenli bir para birimi piyasa ekonomisinin sürdürülebilmesi ve özgür bir toplum ve devlet için temel şartlardan birisidir. Benzer şekilde Adenauer'in Ekonomi Bakanı olan Ludwig Erhard da, daha ileri giderek, parasal istikrarın temel insan haklarından birisi olduğunu beyan etmiştir (Hanke, 1995: 1). Nobel ödüllü iktisatçı Mundell de güçlü para birimlerinin krallıkların ve büyük güçlerin çocukları olduğunu söylemektedir. Nitekim ABD'nin süper güç olmasının temel nedenini, doların 20. yüzyılın en güçlü para birimi olmasına bağlamıştır (Mundell, 2000: 1).

Güçlü bir para biriminin ekonomik ve siyasal açıdan büyük önemi olmakla birlikte, bunun sağlanması konusunda her ülkenin başarılı olamadığı görülmektedir. Bu nedenle bazı ülkelerin para birimi istikrarsız bir yapı göstermektedir; dolayısıyla da fonksiyonlarını yerine getirememektedir. Nitekim güçsüz para birimine sahip ülkelerdeki insanlar, para biriminin değer saklama fonksiyonunu yerine getirememesi nedeniyle, para birimine göre daha değerli olan reel ve mali aktifleri saklamaktadırlar. Benzer şekilde değişim aracı olarak da diğer ülkelerin para birimini kullanmaya başlamaktadırlar. Dolarizasyon olarak da adlandırılan bu olgu iki şekilde olabilmektedir. Birincisi; güçlü bir ülkenin para biriminin yasal ödeme aracı olarak kullanıldığı tam dolarizasyondur. Örneğin Panama, Guam, Marshall ve Virgin Adaları ABD dolarını; Bostwana, Lesotho ve Swaziland da Güney Afrika randını yasal ödeme aracı olarak kullanmaktadırlar (Bogetic, 2000: 183-184; Fieleke, 1992: 1-2). İkincisi de, yerleşiklerin mali varlıklarının önemli bir kısmını yabancı para veya yabancı para cinsinden varlıklar şeklinde (örneğin yabancı para cinsinden tahviller ve bonolar ve mevduat hesabı gibi) bulundurmasıdır. Son olarak

güçsüz para birimine sahip ülkelerde yerli para, hesap birimi fonksiyonunu da yerine getiremez. Güvenilir bir hesap birimi olmadan ticari hesap işlemlerinin yürütülmesi, sözleşmelerin yazılması ve anlamlı ekonomik kararların alınması güçleşmektedir. Ayrıca piyasa fiyatlarının en önemli görevi olan bilgilendirme fonksiyonu da zayıflamaktadır. Belirtilen olumsuzluklar Almanya'nın yaşamış olduğu hiperenflasyon döneminde gözlenmiştir(Hanke ve Schuler, 1993: 688).

Buradaki temel sorun, güvenilir para birimine sahip olmayan ülkelerin nasıl güvenilir bir para birimine sahip olacağı veya kaybolan güvenilirliğin tekrar nasıl tesis edeceği'dir. Bu konuda fikir birliğinin olduğunu söylemek güçtür. Nitekim güçlü bir para birimine sahip olabilmenin aracı olarak gündeme getirilen parasal reformlar konusunda farklı uygulamaların olduğu görülmektedir.

Parasal reform denildiğinde, bir ülkenin parasal sisteminin yeniden organizasyonu anlaşılmaktadır ve daha çok ulusal paranın hesap birimi, ödeme aracı olma özelliğini kaybettiği ve satınalma gücünün azaldığı zaman gündeme gelmektedir. Parasal reform kapsamında; paradan sıfır atılması, ulusal paranın adının ve fiziksel özelliklerinin değiştirilmesi ve paranın satınalma gücünün artırılması gibi önlemler gündeme gelmektedir(Kalaycı, 1999: 44-49).

Yine parasal reform kapsamında, parasal kurumların yapısında da düzenlemeler yapılabilmektedir. Örneğin merkez bankalarının bağımsızlığının attırılması, merkez bankalarının olmadığı ülkelerde merkez bankasının (bağımsızlığı yeni kazanmış Baltık ülkelerinde olduğu gibi) veya merkez bankasına alternatif bir kurum olarak para kurulunun kurulması bunlar arasında sayılabilir. Parasal reformla birlikte para kuruluna geçen ülkeler arasında Arjantin, Bulgaristan, Bosna Hersek, Litvanya ve Estonya gibi ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda yeni bir para birimi oluşturma ya da mevcut para birimlerinden sıfır atma ve paranın adını değiştirme yoluna gitmişlerdir.

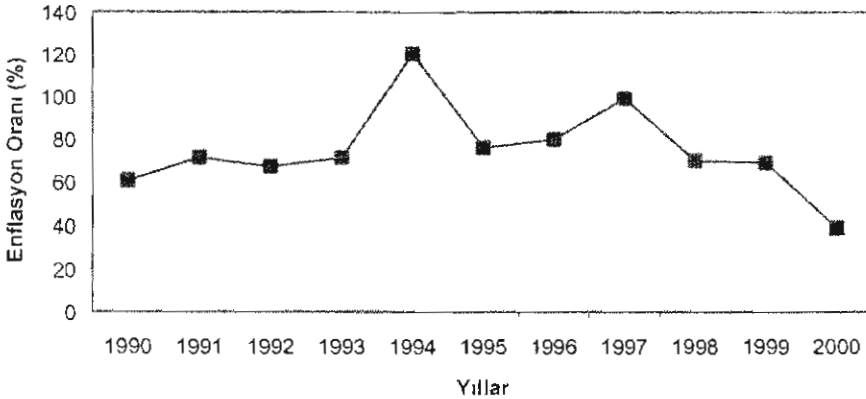
Öte yandan, parasal birliklerin ya da bütün dünyada geçerli olacak olan tek para biriminin oluşturulması; bu kapsamda "Dünya Merkez Bankası"nın kurulması gibi çok daha kapsamlı parasal reform fikirleri de ileri sürülmektedir. Özellikle Mundell'in savunduğu "Dünya Parası" görüşü en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Mundell, dil ve paranın da evrensel olabilme özelliklerinden yola çıkarak; dilin haberleşme, tek paranın da değişim için evrensel bir araç olabileceğini savunmaktadır. Buradan yola çıkarak ulusal ve bölgesel paraların yanı sıra ikinci en iyi para biriminin her ülkede kullanılabileceğini ifade etmektedir(Mundell, 2000: 23). Şüphesiz bu türden görüşlerin kaynağını başarılı bir şekilde devam eden Euro ile ilgili gelişmeler oluşturmaktadır.

Son olarak, güçlü bir para birimi için yapılacak olan parasal reform kapsamında Altın Para Standardı'na geri dönülmesi, "Parasal Anayasa" ve "Özel Para Sistemi" gibi değişik parasal sistemler de ileri sürülmektedir(Aktan. Utkulu ve Togay, 1998: 2).

II. Türkiye Ekonomisi ve TL'nin İtibarı

TL'nin değerindeki değişimler, Türkiye ekonomisinin durumu hakkında fikir veren en önemli ekonomik göstergelerden birisidir. Cumhuriyetin başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte Türkiye ekonomisi kendi içerisinde önemli aşamalardan geçmiş olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde çok gerilerde kaldığını söylemek mümkündür. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinin oldukça istikrarsız bir yapı kazandığı gözlenmektedir. Bunun temel nedeni, yıllardır uygulanması gereken yapısal önlemlerin geciktirilmesidir. Böylece ekonomik temeller düzgün hale getirilmemiş; dolayısıyla para ve kur politikası ile diğer ekonomi politikalarının uygulanması için uygun ortam yaratılamamıştır. Sonuçta piyasa ile ekonomi politikaları arasındaki iletişim iyice zayıflamıştır. Diğer bir ifade ile piyasalar, ekonomi politikalarına ya hiç ya da istenilen derecede ve hızda tepki vermemeye başlamıştır. Ayrıca, ekonomide son on yılda sıklaşan aralıklarla krizler yaşanmaya başlamıştır.

Yapısal önlemlerin geciktirilmesi, Türkiye ekonomisinin ekonomik performansını da olumsuz etkilemiştir. Ekonomik performansın bozulmasında dalgalı ve yüksek enflasyon oranları (Grafik 1) en önemli rolü oynamaktadır.

Grafik 1: *Enflasyon Oranlarının Seyri (TÜFE, 1987=100)*

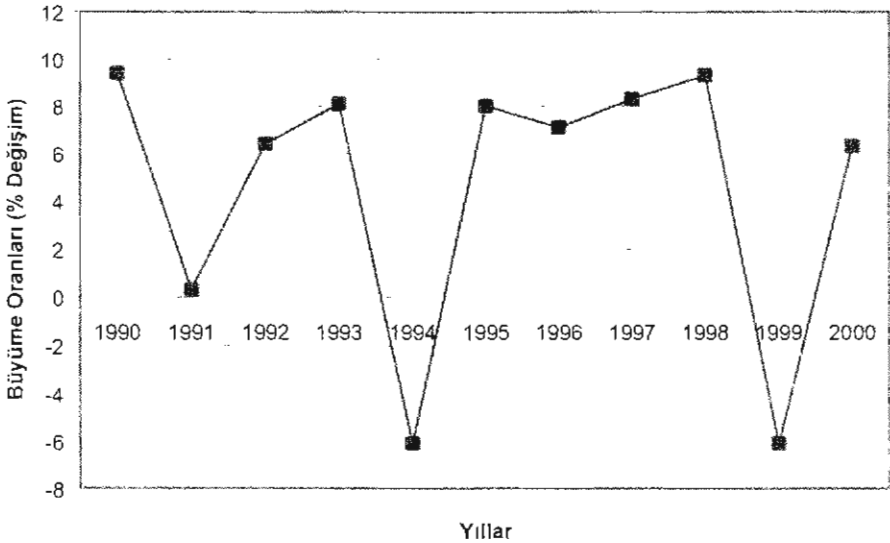
Kaynak: <http://www.dic.gov.tr/ieyd/milhes/page27.html>

Görüleceği üzere, enflasyonla mücadelede son on yıldır önemli bir başarı elde edildiği söylenemez. Uluslararası ölçütler açısından bakıldığında Türkiye'deki enflasyon oranının çok yüksek bir oran olduğu söylenebilir. Oysa dünya genelinde enflasyon, sorun olmaktan çıkmıştır. Örneğin 1990 yılında %27.7 olan dünya enflasyon oranı ortalaması, 1999 yılında %5.1'e düşmüştür. Aynı yıllarda gelişmekte olan ülke ortalaması %71.5'den % 9.7'e gerilemiştir (IMF, 2001: 125). Enflasyon konusunda sağlanan başarının altında, ülkelerin

kendilerine uygun alternatif parasal rejimleri(kura dayalı ve enflasyon hedeflemesi gibi) geniş kapsamlı istikrar programı ile birlikte uygulamalarıdır.

Yüksek enflasyon oranları; yatırımları olumsuz etkilemesi, yüksek reel faizlere neden olması, gelir dağılımını bozması, istikrarsız büyüme dinamiğini ortaya çıkarması, ulusal paraya olan güveni azaltması, enflasyon beklentilerini artırması ve para politikasının güvenilirliğini azaltması gibi birçok olumsuzluklara zemin hazırlamaktadır.

Yüksek enflasyonun neden olduğu istikrarsız büyüme dinamiğini Türkiye ekonomisinde gözlemlemek mümkündür(Grafik 2). Görüleceği üzere, son 10 yılda 3-4 yıl devam eden istikrarlı bir büyüme süreci sağlanamamıştır.

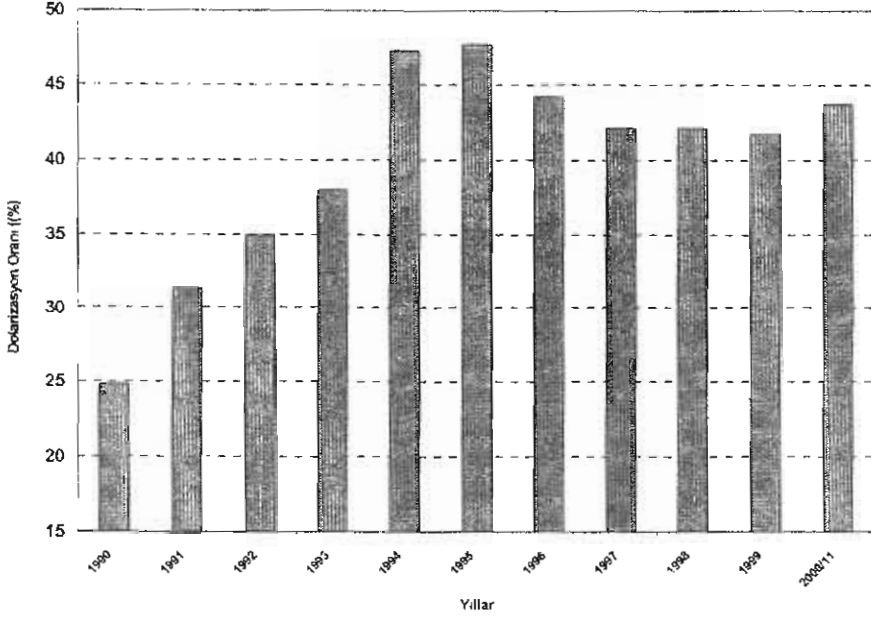
Grafik 2: *Büyüme Oranlarının Seyri (1987 Fiyatlarıyla)*

Kaynak: <http://www.dic.gov.tr/eyd/milhes/page26.html>

Dalgalı ve yüksek enflasyonun olumsuz etkilerinden en önemlisi, ulusal paranın iç ve dış değerini; dolayısıyla ulusal paraya olan güveni azaltmasıdır. Ulusal paraya olan güvenin azalması sonucu TL; mübadele, değer saklama ve hesap birimi gibi temel fonksiyonları ifa edemez hale gelmiştir. Bu nedenle belirtilen fonksiyonları karşılamak üzere yabancı paralara yönelme eğilimi gelişmektedir. Nitekim TL'ye olan güvenin önemli göstergelerinden birisi olan dolarizasyon oranına bakıldığında, 1990 yılında %25'ler civarında olan oranın, 2000 yılı sonlarında %45'lere kadar yükseldiği görülmektedir(Grafik 3).

Çeyrek yüzyıldır devam eden yüksek ve kronik enflasyonun diğer bir olumsuz etkisi de, TL'nin satınalma gücünü önemli ölçüde azaltmasıdır. Bunu banknotlardaki sıfırların sayısının artmasından anlamak mümkündür. Şöyle ki, banknotlardaki sıfırların sayısı arttıkça paranın satınalma gücü de o ölçüde

azalmaktadır. Banknotlardaki sıfırların sayısına bakıldığında, banknot büyüklüğünün günümüzde dünya genelinde örneğine pek rastlanılamayacak kadar büyük rakamlara ulaştığı görülmektedir.

Grafik 3 : Dolarizasyon Oranı (Döviz Tev. Hes./Top. Mev. +Repo)

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf>: 8

Banknotlardaki sıfırlar öylesine çoğalmıştır ki, banknotlar üzerindeki rakamların bir anda anlaşılması ve ifade edilmesi oldukça güç hale gelmiştir. Nitekim, ekonominin girdiği kriz ortamından çıkarılması için Türkiye'ye davet edilen Derviş, geldiği ilk günlerde ulusal hesaplarla ilgili rakamlara alışamadığını beyan etmiştir. Tablo 1, Türkiye'de bugüne kadar çıkarılan banknotların büyüklüğünü göstermek üzere düzenlenmiştir.

Tablodan da görüleceği üzere, 1990'lı yıllardan sonra sık aralıklarla banknot büyüklüğü katlanarak büyümeye başlamıştır. Sıfırlardaki artış trendinin bu şekilde devam etmesi halinde, 2005 yılına ulaşmadan 50 milyonluk banknotlarla tanışmak kaçınılmaz olacaktır. Oysa 1980'li yılların sonuna kadar ekonomideki banknot ihtiyacını; 1, 5, 10, 20, 50, 10 000, 20 000 ve 50 000 Liralık küpürlerle karşılamak mümkündü. Aynı şekilde Cumhuriyetin ilanından Ekim 1991 yılına kadar en büyük banknot 50 000 lira idi. 1991-2001 döneminde ise, 400 katlık bir artışla 20 000 000 Liralık banknota kadar yükselmiştir.

Tablo 1: Sıfırların Tarihçesi

Banknotun Çıkış Tarihi	Banknot (Küpür)	Banknotun Çıkış Tarihi	Banknot (Küpür)
5 Aralık 1927	1	9 Mayıs 1988	20000
5 Aralık 1927	5	15 Mayıs 1989	50000
5 Aralık 1927	10	11 Ekim 1991	100000
5 Aralık 1927	50	2 Ekim 1992	250000
5 Aralık 1927	100	18 Mart 1993	500000
5 Aralık 1927	500	16 Ocak 1995	1000000
5 Aralık 1927	1000	6 Ocak 1997	5000000
2 Ekim 1981	5000	5 Kasım 1999	10000000
25 Ekim 1982	10000	5 Kasım 2001	20000000

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr/>

Banknot büyüklüğündeki artışların temel nedeni, ekonomik olarak dalgalı ve kronik enflasyon, teknik olarak da “Banknot Basım Yönetmeliği” hükümleridir. İlgili hüküm gereğince, piyasadaki en yüksek değerli banknotun toplam nominal değerinin dolaşımdaki tüm banknotlar tutarının % 75’ini geçmesi halinde en küçük değerli banknotun madeni paraya dönüştürülerek daha yüksek değerli yeni bir banknotun dolaşıma çıkarılması gerekmektedir (Lira, 1995: 9).

Ulusal paradaki değer azalışı sadece iç değeri açısından değil, dış değeri açısından da kabul edilebilir sınırları aşmıştır (Tablo 2). Tablodan da görüleceği üzere, çeşitli olumsuzlukların içerisinde yer alan ülkelerin para birimleri TL’den daha değerli durumdadırlar. Öte yandan, 164 ülke arasında 1 Türk Lirası ile hiçbir ülkenin para birimden aynı miktarda alınamaması da sözkonusudur. Benzer durum diğer ülke para birimleri açısından da değişmemektedir. Örneğin 31 Temmuz 2001 tarihi itibarıyla 1 Ermenistan Dramı= 2,357 TL ve 1 Mozambik Meticalı= 61 TL’ye karşılık gelmektedir (Güney ve Rumeli, 2001:89).

Tablo : 2 Seçilmiş Ülke Para Birimlerinin Dolar ve TL Kuru

Ülke	Para Birimi	Dolar Kuru	TL Kuru
Afganistan	Afghani	4,726	294,837
Angola	Yeni Kwanza	31,568	44,141
Bangladeş	Taka	59,522	25,349
Bolivya	Boliviano	7,294	207,879
Brezilya	Real	2,463	610,798
Bulgaristan	Lev	2,205	631,760
Estonya	Kron	17,890	77,934
Irak	Dinar	3,280	474,148
İsrail	Yeni Shekel	4,693	297,243
Kazakistan	Tenge	147,290	9,467
Kenya	Shilling	78,460	17,943
Pakistan	Rupee	62,966	23,282
Şili	Peso	689,590	2,178
Tanzanya	Shilling	990,100	1,482

Kaynak: <http://www.oanda.com/convert/classic> (10/03/2002).

Gelinen nokta itibariyle TL ile ilgili iki önemli tespitte bulunmak mümkündür. Birincisi TL'deki değer azalışı gerekli önlemlerin alınmaması durumunda devam edecektir. Dolayısıyla değer saklama, mübadele ve hesap birimi olması gibi fonksiyonlarını yerine getirmekten giderek uzaklaşacaktır. İkincisi de, bir gün mutlaka TL'deki sıfırların atılması yönünde bir parasal reform kaçınılmaz hale gelecektir. Kaldı ki günlük ekonomik faaliyetlerde, ticari tablolarda ve finansal işlemlerde sıfırların atıldığını da izlemek mümkündür.

III. TL'den Sıfır Atılması İle İlgili Çeşitli Görüşler

TL'den sıfır atılması konusunda akademisyenler, siyasiler ve bürokratlar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. İleri sürülen görüşler derinlemesine olmayıp, genellikle yeni bir banknot piyasaya çıktığında gündeme gelen beyanlar şeklindedir. Bu görüşlerde ortaya çıkan genel eğilim, TL'den sıfır atılmasının zorunlu hale geldiği; hatta geç kalındığı şeklindedir. Ortaya atılan bazı görüşleri Tablo 3'deki gibi özetlemek mümkündür.

Tablo : 3 TL'den Sıfır Atılması İle İlgili Bazı Görüşler

Kişi*	Görüş
Ege CANSEN	TL'den dört sıfır atmak yeterlidir. Mümkün olduğunca az sıfır atılmasının gerekçesi, kişilerin servetlerini kaybettikleri hissine kapılıp, satın alma kararını ertelememeleridir.
Esfender KORKMAZ	TL'den altı sıfır atmak için enflasyonun %20'lere çekilmesinin beklenmemesi gerekir. Aslında paradan sıfır atılması, istikrar programının bir parçası olarak yapılmalıdır.
Gülten KAZGAN	TL'den mutlaka sıfır atılmalıdır. Enflasyon öyle hızla sürüp gitmektedir ki, artık 10 milyonluk banknotlar en büyük para birimi olarak yavaş yavaş anlamını yitirmeye başlamıştır.
Güngör URAS	Enflasyonu %5'lere indirmeden sıfırlar atılırsa, sıfırlar yine çoğalır. Mevcut durumda TL'den sıfır atılması halinde insanların kafası iyice karışacaktır.
İlker PARASIZ	TL'den sıfır atılabilmesi için öncelikle enflasyon oranının tek haneli rakamlı hale gelmesi gerekmektedir. Aksi takdirde iki rakamlı enflasyon yaşanan Türkiye'de enflasyonu düşürülmesi geciktirilirse, yeni sıfırlar ilave olacaktır.
İzzettin ÖNDER	Türkiye Atatürk'ün gösterdiği çizgide muasır medeniyet düzeyine ulaşmak istiyorsa, milli paranın pul olmaktan kurtarılması gerekir. Bu nedenle TL'den sıfır atılması gerekli ve hatta geç kalınmıştır..
Nur KEYDER	TL'den sıfır atılması pratik açıdan yararlı olacaktır. Yeni birim, örneğin "Yeni Lira" gibi farklı bir tanıma sahip olacaktır. Geçiş döneminde her iki paranın da tedavülde olmasından kaynaklanabilecek bazı sorunlar yaşanabilir.
Selçuk ABAÇ	TL'den sıfır atarak "Yeni Lira"ya geçmek TL'ye itibar kazandırmak için şarttır. Para sistemine olan güven ve itibar kaybı ancak güçlü "Yeni Lira" ile sağlanabilecektir.
Türkel MİNİBAŞ	Paradan sıfır atmak enflasyonu düşürmede araç olarak kullanılmamaktadır. Enflasyonu düşürmeden böyle bir operasyonun gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

*Alfabetik sıraya göre

Kaynak:<http://www.bianet.org/diger/makale1915.htm>: 1-2

<http://www.ntvmsn.com/news/116598.asp>, s.3-4; Dünya Ekonomi Politika, 2001: 6-7.

<http://www.milliyet.com.tr/2000/05/07/ekonomi/eko05c.html>: 1-2

<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/04/14/ekonomi/02eko.htm>: 1

<http://www.hurriyet.com.tr/hur/turk/00/05/03/yazarlar/23yaz.htm>: 1-2

Tablodan da görüleceği üzere, akademisyenler arasındaki ortak görüş, TL'den sıfır atılmasının gerekli; ancak bunun tek başına yeterli olmayacağı

yönündedir. Dolayısıyla paradan sıfır atılması için bir takım ön şartların sağlanmış olması gerekmektedir. Benzer görüşler iş dünyası tarafından da dile getirilmektedir. İş dünyası; TL'deki sıfırların muhasebe, alım-satım ve bilgi işlem sistemlerinde hane (digit) sorununa neden olduğunu savunmaktadır.

IV. Paradan Sıfır Atılmasında Başarı İçin Gerekli Ön Şartlar

Paradan sıfır atılmasının başarılı olması için siyasi, ekonomik ve psikolojik olmak üzere bir takım ön şartların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Her şeyden önce paradan sıfır atılması operasyonuna karar verecek olan siyasi otorite, bunun için en uygun zamanı iyi tespit etmelidir. Ayrıca uygulanacak olan reformu sonuna kadar desteklemelidir. Daha sonra da merkez bankası paradan sıfır atılmasına ilişkin teknik alt yapıyı çok iyi hazırlamalıdır.

Siyasi irade ve teknik alt yapıyı tamamlayan en önemli kısım ekonomik reformların gerçekleştirilmesidir. Reformun en önemli önceliği, enflasyon oranının makul bir seviyeye düşürülmesidir. Aslında bu konuda bir fikir birliğinin olduğu söylenemez. Şöyle ki, Türkiye için yapılan tartışmalarda enflasyon oranının %5-%20'lere kadar düşürülmesi gerektiği belirtilmektedir. Nitekim TL'den sıfır atılması konusunun gündeme geldiği günlerde Erçel de. paradan sıfır atılmasının başarılı olabilmesi için, enflasyonun %20-%30'larda olmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık paralarından sıfır atan Almanya, Arjantin, İsrail ve Rusya gibi ülkeler, enflasyonu bu seviyelere düşürmeden paradan sıfır atılması operasyonu yapmışlardır. Ancak bu ülkelerde gerekli ekonomik reformlar zamanında uygulamaya konulmuş ve sıfır atılmasını izleyen yıllarda enflasyon oranları hızla düşmeye başlamıştır.

Parasal reformu tamamlayan geniş kapsamlı bazı yapısal önlemlerin de uygulamaya konulması şarttır. Bu kapsamda merkez bankasının tam bağımsız hale getirilmesi, özelleştirme, bütçe açıklarının önlenmesi ve üretimde devamlılığın sağlanması gibi bir takım parasal ve mali önlemlerin alınması gerekmektedir. Öte yandan bu önlemlerin siyasi irade tarafından da tam olarak desteklenmesi ve sonuna kadar devam ettirilmesi gerekir.

Siyasal ve ekonomik şartların gerçekleştirilmiş olması, paradan sıfır atılmasından beklenen başarıyı garanti etmemektedir. Ayrıca psikolojik hazırlıkların da sağlanması gereklidir. Her şeyden önce, halkın ve işletmelerin bu operasyona inanması ve iktisadi kararlarını ve davranışlarını bu yönde düzenlemeleri gerekmektedir. Örneğin, paradan sıfır atılması ile kullanılmaya başlanacak olan yeni para biriminin kabul görmesi ve her türlü ekonomik faaliyetlerde yaygın olarak kullanılması gerekir. Eğer halk yeni para birimini benimser, fakat harcamak yerine tasarruf amaçlı kullanmaya başlarsa bu durumda "Gresham Kanunu" devreye girecektir. "Kötü para iyi parayı kovar" şeklindeki bu Kanuna göre, nisbi nominal değerleri aynı, külçe değerleri farklı olan iki madeni paradan, külçe değeri daha yüksek olan dolaşımdan çekilir. Böylece, külçe değeri küçük olan para(kötü para) iyi parayı (külçe değeri yüksek olan) kovmuş olur(Akyüz ve Ertel, 1989: 119). Bu nedenle halkın çok

iyi aydınlatılması ve onların da buna destek vermesi için gerekli çağrılarının yapılması gerekmektedir.

Bu konuda şirketlere de önemli görevler düşmektedir. Herşeyden önce şirketler, paradan sıfır atılması öncesinde başta muhasebe olmak üzere üretim, fiyatlandırma ve satış gibi konularda hazırlıklı olmalıdırlar. Ayrıca paradan sıfır atılması sonucunda küsürlü işlemlerde fiyatları yukarı doğru arttırma eğiliminde olmamalıdırlar. Aksi halde enflasyonun tekrar hızlanması sözkonusu olabilmektedir.

Paradan sıfır atılması operasyonunda halka da önemli görevler düşmektedir. Bunların başında piyasaya çıkarılacak olan yeni para biriminin benimsenmesi gelmektedir. Ayrıca enflasyonu artırıcı davranışlardan kaçınılmalıdır(Kalaycı,2000: 10). Böylece siyasi desteğin sağlanmış olduğu, teknik olarak iyi hazırlanan, firmalar ve halk tarafından da benimsenmiş parasal reformun başarıya ulaşma olasılığı yükselecektir. Şüphesiz halkın desteğinin sağlanabilmesi için reformun çok iyi bir şekilde kamuoyuna anlatılması gerekir. Örneğin eski para birimi cinsinden varlıkların yeni para birimine hangi değişim orandan dönüştürüleceği açıkça belirtilmelidir.

V. Sıfır Atılmasının Muhtemel Olumlu ve Olumsuz Sonuçları

Paradan sıfır atılmasından beklenen olumlu sonuçların gerçekleşmesi, gerekli olan ön şartların ne derece yerine getirilmiş olduğuna bağlıdır. Bu şartların yerine getirilmesi halinde paradan sıfır atılmasının ekonomik ve psikolojik bir takım olumlu sonuçları sözkonusu olabilmektedir. Bunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1-Anlamsız hale gelen rakamlar, daha anlaşılır hale gelecektir. Böylece ticari faaliyetlerde yapılan hesaplama işlemlerinden kaynaklanabilen hatalar ve zaman kaybı önemli ölçüde azalacaktır.

2-Ticari işlemlerle ilgili faaliyetler kolaylaşacaktır. Böylece ticari faaliyetler daha hızlı gerçekleşebilecektir.

3- İnsanların “güçlü paraya sahip olma” duygusu, onların ekonomi politikalarına ve kurumlara olan güvenini arttıracaktır. Böylece insanlar ileriye daha güvenle bakabilecekler; ekonomik faaliyetlerinde daha uzun vadeli ve güvenle hareket edeceklerdir. Bunun en önemli sonucu üretimin artması olacaktır.

4-Ülkenin iç ve dış dünyadaki ekonomik saygınlığı önemli ölçüde artacaktır. Böylece TL, hem ülke içerisinde hem de ülke dışında talep edilebilir hale gelecektir. Zaman içerisinde TL, özellikle Türkiye'nin içerisinde yer aldığı bölgede rezerv para özelliğine sahip olabilecektir. Örneğin ekonomideki farklılıkların ortadan kalkması halinde, Türkiye ile Türki Cumhuriyetleri arasında bir ekonomik ve parasal birlik gündeme gelebilir.

5-Para basımında ortaya çıkan maliyetlerde önemli tasarruflar sağlanacaktır.

6-Muhasebe kayıtları kolaylaşacaktır.

Paradan sıfır atılması, bazı olumsuz sonuçlara da yol açabilir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Paradan sıfır atılması insanların harcama yapma eğilimini artıracaktır.

2-Yaşlı insanların yeni para birimine uyum sağlaması zor olacaktır. Bu durum Fransa'da yaşanmıştır.

3-Paradan sıfır atılması, özellikle zengin insanlarda depresyon yaratabilir. Çünkü bu insanlar, bir anda kendilerini fakirleşmiş hissedebilirler.

4-Paradan sıfır atılması, enflasyonu daha da artırabilir. Bunun temel nedeni, bütün fiyat yuvarlamalarının yukarı doğru yapılmasıdır. Ayrıca, yeni para birimiyle fiyatlar olduğundan daha düşük olarak algılanacağından, satıcılar arasında biraz daha "zam" yapmak duygusu hakim olacaktır.

5-Bu uygulamanın başarısız olması durumunda, ulusal paraya olan güven iyice yok olabilecektir. Brezilya bu duruma verilebilecek en güzel örnektir. Şöyle ki;1965-1994 yılları arasında ulusal paradan tam 15 sıfır atılmış; 5 kez de ulusal paranın adı değiştirilmiştir.

6-Yeni para ile eski para birimlerinin birbirine dönüştürülmesinden kaynaklanan bir takım sorunlar olabilir.

VI. Dünyadaki Bazı Uygulamalar

Gerek geçmiş dönemlerde, gerekse yakın zamanlarda gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan bir çok ülke ulusal paralarından sıfır atmışlardır. Bu ülkeler arasında Fransa, İtalya, Almanya, Brezilya, Arjantin, Şili, Meksika, Uruguay, Bolivya, Zaire, Peru, Angola, Tanzanya, Polonya, Rusya, Ukrayna, İsrail, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkeler yer almaktadır.

Yakın tarihte parasından sıfır atan ülkelere Rusya olmuştur. 1998 yılı ortalarında Asya krizinin de etkisi ile ağır bir krizle karşı karşıya kalan Rusya, 1992 yılından bu yana ekonominin yeniden yapılanması çerçevesinde uygulanan reformların en önemli parçasını oluşturan para reformunu Ocak 1998'de gerçekleştirmiştir. Parasal reform kapsamında Ruble'den 3 sıfır atarak yeni banknotlar piyasaya sürmüştür. Ayrıca bir Ruble'nin 1/100'ine eşit olan ve daha önceden piyasadan çekilen Kapik (kuruş) de yeniden piyasaya sürülmüştür. Paradan sıfır atılmasının çok öncesinde, 1992 yılından itibaren, Rusya'da geniş kapsamlı ekonomik reformlar başlatılmıştır. Bunun sonucunda 1994 yılına kadar sanayi sektörünün %70'inden fazlası, üretimin %62'si özelleştirilmiştir. Bu reformların tamamlayıcısı durumunda olan paradan sıfır atılmasının da katkısı ile 1992 yılında %2525 olan enflasyon oranı, 2000 yılında %20'lere gerilemiştir (<http://www.cnie.org/nle/inter-19.html>: 4; <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/9903rco.htm>: 3).

Haziran 1997 yılında para kurulu sistemine geçen Bulgaristan, 1000 Bulgar Levası'nı 1 Mark'a eşitlemiş; böylece Leva'dan üç sıfır atmıştır. Diğer yapısal önlemlerin de yardımı ile Bulgaristan, enflasyon oranını 1997 yılındaki %2000'lerden 2000 yılındaki %10'lara kadar düşürebilmiştir (İSO, 2000: 35).

Parasından sıfır atan bir ülke de, 1991-1996 döneminde hiperenflasyon yaşayan Ukrayna'dır. Ukrayna, 1996 yılının ortasından itibaren uygulanan 3 yıllık mali ve parasal istikrar programı çerçevesinde, Eylül 1996'da eski para birimi Karbovanet (Karbovanets) yerine yeni para birimi Hryvnya'yı (Hryvnia) piyasaya sürmüştür. Yeni para birimi, para reformundan sonra Dolara karşı istikrarlı kalabilmiştir (http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/UPCCG_2HTM: 1).

Başlangıçta 1 Hryvnya 100.000 Karbovanet'e eşit kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile eski para biriminden 5 sıfır silinmiştir.

İsrail'de, Eylül 1985'te geniş kapsamlı Ekonomik İstikrar Programı'nın bir parçası olarak Yeni İsrail Şekli (New Sheqel) 1000 eski Şekalim'e (Old Sheqalim) eşitlenmiştir. Üç sıfır atılmasının nedeni; parasal hesaplamaların kolaylaşması, ödeme ve finansal kayıtların kolaylıkla yapılabilmesini sağlamaktır (<http://www.bankisrael.gov.il/catal/newsheqel.htm>: 1). Öte yandan Ekonomik İstikrar Programı'nda; temel gıda, ulaşım ve ihracat için verilen geniş kapsamlı sübvansiyonlar kaldırılmış, savunma harcamaları kısılmış, kanuni karşılıkların artırılması ile kredilerin artışına sınırlama getirilmiş, geriye doğru endeksleme terk edilmiş ve ABD'den de geniş kapsamlı mali yardımlar alınmıştır (Fischer ve Orsmond, 2000: 5-6).

Almanya 1923 ve 1948 yıllarında gerçekleştirdiği parasal reformlarla, paradan sıfır atan ülkeler arasında en başarılı ülkelerden birisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Almanya Merkez Bankası Reichsbank, altın karşılığında piyasaya banknot sürme uygulamasına son vermiştir. Savaş sona erdiğinde dolaşımdaki para miktarı 5 kat artmış; dolayısıyla hiperenflasyon kaçınılmaz hale gelmiştir (Tablo 4).

Hiperenflasyon nedeniyle Mark öylesine değersiz hale gelmişti ki, Alman Markını yakmak odun almaktan daha ucuz hale gelmiştir. Bu nedenle ev kadınları odun alıp yakmak yerine sahip oldukları Markları sobalarda yakmaya başlamışlardı (Kosares, 2000: 2). Kasım 1923'e gelindiğinde parasal reform kaçınılmaz hale gelmiştir.

Parasal reform kapsamında yeni para birimi olan Rentenmark'ı piyasaya sürmek için Rentenbank kurulmuştur. Yeni para birimi arazi ve endüstriyel üretim karşılığında piyasaya sürülmüş olan bonolarla değiştirilebilmekteydi. Bunun anlamı, yeni para biriminin dolaylı da olsa bir karşılığının olmasıydı. Piyasaya sürülen yeni Rentenmark'ın her birinin değeri, bir milyar eski marka eşit bulunuyordu. Böylece eski para biriminden 12 sıfır atılmış oldu.

Alman hükümeti, yeni para birimine güvenin sağlanamaması durumunda parasal reformun işe yaramayacağını farkındaydı. Bu nedenle yeni para birimine güvenin sağlanabilmesi için üç önemli önlem alınmıştır. Birincisi, hükümetin yeni para biriminin değerinin istikrarlı olacağı konusunda güvence vermesidir.

Tablo : 4 Almanya 1923 Hiperenfilyona Ait Veriler

Tarih	\$/Mark Paritesi	TEFE(1914=100)	Dola. Para (1914=100)
Ocak 1914	1.5	100	1
Ocak 1919	2.0	262	5.69
Ocak 1920	15.4	1260	8.40
Ocak 1921	15.5	1440	13.00
Ocak 1922	45.5	3670	20.50
Ocak 1923	4300	278500	329
Şubat 1923	6700	558500	583
Mart 1923	5050	448800	913
Nisan 1923	5850	521200	1088
Mayıs 1923	11400	817000	1424
Haziran 1923	26200	1938500	2865
Temmuz 1923	92000	7478700	7231
Ağustos 1923	1110000	94404100	110181
Eylül 1923	23600000	2394889800	4653115
Ekim 1923	6000000000	709480000000	413000000
Kasım 1923	530000000000	72570000000000	65954000000
Aralık 1923	1000000000000	126160000000000	81810000000
Ocak 1924	0.99	117	0.08
Mart 1924	0.98	120	0.11

Kaynak:Krueger, 2001: 6

Zaten istikrarlı bir para biriminden yoksun olan halkın bunu kabullenmekten başka alternatifi de yoktu. İkincisi, yeni para biriminin emisyon miktarına sıkı kısıtlamalar getirilmiştir. Son olarak, Nisan 1924'te enflasyonun en önemli kaynağı olan işletmelere verilen krediler de durdurulmuştur(Kosares, 2000: 7).

Almanya, 1948 yılında önemli bir parasal reforma daha imza atmıştır. Birincisinde olduğu gibi, ikinci reformunun da temel nedeni savaş nedeniyle ulusal paraya olan güvenin yok olmasıydı. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman ekonomisi ve ulusal paranın değeri önemli ölçüde tahrip olmuştur. Savaş boyunca piyasadaki para miktarı 11 milyar Rentenmarktan 73 milyar Rentenmarka yükselmiştir. Karaborsacılık artmış ve halkın Merkez Bankasına olan güveni iyice azalmıştır. Bu durumu düzeltmek üzere, eski para biriminin yeni Deutsche Mark ile değiştirilmesini ve yeni merkez bankası sisteminin oluşturulmasını sağlayan parasal reform 1948 yılında yürürlüğe konulmuştur. Reform oldukça başarılı olmuştur. Nitekim parasal reformla birlikte, karaborsacılık aniden ortadan kalkmış, mağazalarda yeterince mal ve hizmet yer almaya başlamış, bütün sektörlerde canlanma gerçekleşmiş; kısaca herkes geleceğe daha güvenle bakmaya başlamıştır(Deutsche Bundesbank, 2002: 19-20; Tribe, 2001: 11).

Bir çok kez parasından sıfır atan Brezilya'nın ulusal parasının çok ilginç bir tarihi vardır. Şöyle ki, 1695 yılında Reis adıyla piyasaya sürülen ilk Brezilya parası, 1942 yılında üç sıfır atılarak yeni para birimi Cruzeiro'ya dönüştürülmüştür. Daha sonra ise sözkonusu paradan 1965, 1986, 1989, 1990,

1993 ve 1994 yıllarında toplam 15 sıfır atılmış; 5 kez de adı değiştirilmiştir(<http://www.oneworld.org/sejup/128.htm>: 3).

Parasından sıfır atan diğer ülkeler arasında Angola (6 sıfır), Arjantin (10 sıfır), Bolivya (6 sıfır), Meksika (4 sıfır), Peru (6 sıfır), Uruguay (3 sıfır), Zambia (6 sıfır), Yugoslavya (6 sıfır), Hırvatistan (3 sıfır), Şili (3 sıfır), ve Fransa (2 sıfır) gibi ülkeler de vardır(Kalaycı, 1999: 46; Akgönül, 1998: 69-71; <http://www.milliyet.com.tr/1998/06/26/yazar/oguz.html>: 1).

Sonuç

Gerekli ekonomik şartlar ve siyasi irade sağlandıktan sonra, paradan sıfır atılmasını içeren istikrar programlarının başarılı olabildiği Almanya, İsrail, Bulgaristan, Rusya ve Ukrayna tecrübelerinden anlaşılmaktadır. Başarılı uygulamaların ortak özelliği, paradan sıfır atılmasının tek başına bir çözüm olarak düşünülmemiş olmasıdır. Paradan sıfır atılması uygulaması geniş kapsamlı bir istikrar programının sadece bir ayağını oluşturmuştur.

Türk Lirasındaki sıfırlar artık katlanarak artmaya başlamıştır. Sıfırların sayısı arttıkça, TL'nin satın alma gücü de o ölçüde giderek azalmaktadır. Bunun siyasi, ekonomik ve psikolojik sonuçları giderek ağırlaşmaktadır. Herşeyden önce, insanlar TL'yi ekonomik faaliyetlerinin çok az bir kısmında kullanmaya başlamışlardır. Ulusal paraya güven kalmamıştır. Bu da sık aralıklarla uygulanmakta olan istikrar programlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca döviz piyasası da bundan olumsuz etkilenmektedir. Geline nokta itibarıyla, Türkiye'nin, üzerinde dünyada gelmiş geçmiş en büyük devlet adamı olan Atatürk'ün resminin bulunduğu bu paraya hak ettiği itibarı sağlaması gerekir. Artık siyasi partiler de programlarında ulusal paraya güveni tekrar nasıl sağlayabilecekleri konusunda güçlü, inandırıcı ve uygulanabilir olan önlemlere yer vermelidirler.

Paradan sıfır atılması bunun için bir çözüm olabilir. Ancak böyle bir parasal reform için ekonomik temellerin sağlam bir yapıya oturtulması, enflasyonun makul bir seviyeye düşürülmesi, sıfırların atılması ile ilgili teknik işlemlerin çok iyi hazırlanması, siyasi desteğin tam olarak sağlanması, halkın ve işletmelerin de operasyona uyum konusunda hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Bu şartları sağlamadan paradan sıfır atılmasının hiçbir yararı olmayacaktır.

Kaynaklar

- Akgönül, H.(Mayıs 1998), "TL'nden Sıfır Silinmesi", Mükellefin Dergisi, Sayı:65, ss.60-74.
- Aktan, C. C.; Utkulu, U.; Togay, S.(1998), Nasıl Bir Para Sistemi?, Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar İçin Alternatif Öneriler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.
- Akyüz, M.; Ertel, N.(1989), Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayınları No:42, 2.Baskı, İstanbul.

- Bogetic, Z.(Fall 2000), "Official Dollarization: Current Experiences and Issues", *Cato Journal*, Vol. 20, No.2. ss. 179-213.
- Deutsche Bundesbank(March 2002), "Circulation of the Deutsche Mark-from Currency Reform to European Monetary Union"Monthly Report, <http://www.bundesbank.de/en/monatsbericht/bericht03/textteil/02/dmark.pdf>. ss.19-34.
- Dünya Ekonomi Politika(14 Mayıs 2001), Türk Finans Sistemi ve Paramızın Sıfırları, Finans Kulüp Özel Sayısı, Sayı:59.
- Fieleke, N. S.(Nov/Dec), "The Quest for Sound Money: Currency Boards to the Rescue", *New England Economic Review*, FRB of Boston, ss.14-24.
- Fischer, S.; Orsmond, D.(Nov.2000), "Israel Inflation from an International Perspective", IMF Working Paper, WP 178, ss.1-44.
- Güney, Ö.; Rumeli, M.(2001), Seçilmiş Göstergeler Işığında Yakın Dönem Türkiye Ekonomisi Gerçeği, Ankara Ticaret Odası, Ankara.
- Hanke, S. H.; Schuler, K.(Winter 1993), "Currency Boards and Currency Convertibility", *Cato Journal*, Vol. 12, No.3, ss.687-703.
- Hanke, S. H.(December 1995), "A Tale of Two Pesos: A Comparison of Currency Policies in Mexico and Argentina", <http://www.heritage.org/library/categories/theory/lect552.html>, ss.1-8.
- IMF(June 2001), *International Financial Statistics*.
- İSO Dergisi(Şubat 2000), "Komşunun İmrendiren Yapısal Reformları", Sayı: 407, ss.35-37.
- Kalaycı, İ.(Şubat 1999), "İstikrar Politikaları Çerçevesinde YENİ TL ARAYIŞI: Niçin, Nasıl ve Nereye Kadar?", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı :2, ss.43-53.
- _____ (Temmuz 2000), "TL'den Sıfır Atma Operasyonu", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı :7, ss.3-17.
- Kosares, M. J.(2000), "The Nightmare German Inflation", <http://www.usagold.com/GermanNightmare.html>, ss. 1-11.
- Krueger, D.(December 2001), "Inflation in Germany: A Historical Perspective", <http://www.stanford.edu/~dkrueger/GermanInflation.pdf>, ss.1-10.
- Lira Ekonomisi ve Aktüalite Dergisi (Ekim 1995), "Merkez Bankası Hazır!", Sayı:1, ss.9-10.
- Mundell, R.(April 2000), "Currency Areas, Exchange Rates Systems and International Monetary Reform", <http://www.columbia.edu/~ram15/cema2000.html>, ss.1-24.
- Tribe, K.(2001), "The 1948 Currency Reform: Structure and Purpose", <http://www.keele.ac.uk/depts/ec/web/wpapers/9810.pdf>, ss.1-32.
- http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/UPCCG_2HTM
- <http://www.bisnis.doc.gov/bibnis/country/9903reo.htm>
- <http://www.cnle.org/nle/inter-19.html>
- <http://www.bankisrael.gov.il/catal/newsheqel.htm>
- <http://www.oanda.com/convert/classic>

<http://www.hurriyet.com.tr/hur/turk/00/05/03/yazarlar/23yaz.htm>,
<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/04/14/ekonomi/02eko.htm>
<http://www.milliyet.com.tr/1998/06/26/yazar/oguz.html>),
<http://www.milliyet.com.tr/2000/05/07/ekonomi/eko05c.html>
<http://www.ntvmsn.com/news/116598.asp>
<http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page26.html>
<http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page27.html>
<http://www.bianet.org/diger/makale1915.htm>
<http://www.oneworld.org/sejup/128.htm>
<http://www.hazine.gov.tr/programsonl40401.pdf>
<http://www.tcmb.gov.tr/>